

Salgını yeneceğiz! Ama mesele şu; ne kadar az kayıpla..

Röportaj: Ali Çerkezoğlu*

ye -İstant

“

Birçok uluslararası sağlık kuruluşunda dezavantajlı kesimlerin sağlığa erişim projelerinde çalışan Dr.Nuriye Ortaylı ile pandeminin hekimler üzerindeki etkisini, Dünya Sağlık Örgütü'nün rolünü, aşıda patent ve kötü yönetimlerin yarattığı yıkımı konuştuk. Tabii ki toplumsal tıp yaklaşımının tarihsel haklılığını da...

”

Uzun yıllar yurtdışında bulunmuş ve sağlık ortamını dışarıdan gözlemlemiş birisiniz. Sizce Türkiye dışarıdan nasıl görünüyor?

Açıkçası ben uluslararası alanda çalışırken Türkiye ile ilgili hiçbir iş yapmadım. 2003'te ayrıldım, tabii hiçbir zaman bağım kopmadı ama gününbirlik gelişmeleri çok izleyemedim. Yalnız şunu söyleyeyim, 13-14 yıl sonra döndüğümde, 2016'da ülkede özelleşmenin çok daha fazla olduğunu gördüm. 2003'te giderken Emekli Sandığı emeklisi olarak gayet nitelikli bir hizmet alabiliyordum. En azından üniversite hastaneleri daha iyi çalışıyordu. Döndüğümde hizmet sunumunun ağırlığı ikinci basamakta özel hastanelere kaymıştı. Bir de sosyalizasyonun bittiğini, aile hekimliğine geçildiğini biliyorum. Aslında aile hekimliğinde nasıl bir model olduğunu bu pandemi sırasında kavradım. Sağlık ocağı hekimliği yaptığım 83-86 yılları arasında sağlık ocağında sağlık

memuru vardı, ebemiz, hemşirelerimiz vardı. Şimdi aile hekimlerinin böyle bir imkânı yok. Tek at tek mızrak çalışıyorlar. Pandemi, salgınla mücadele etmek gerektiğinde çok parçalı bir yapı ortaya çıktı. Belki bakanlık salgın yönetimini daha akıllıca planlasaydı, daha iyi entegre etmeye çalışsaydı, ilçe sağlık müdürlüğünün ve aile hekimliğinin yaptığı işlerdeki eksiklik daha az hissedilirdi. Ama şu anda çok parçalı bir hizmet veriliyor. Aile hekimi bir kısmını takip ediyor, filyasyon ekipleri tamamen kendi başlarına bir iş yapıyor. Hiç kimse kendi dar alanı dışındaki vakaları göremiyor. Ufak salgıncıklar, yani İngilizce'de "outbreak" denen ufak patlamalar nerelerde oluyor? Bunu zamanında teşhis edip oralara konsantre olmak mümkün olmuyor. Bu tür patlamaları erkenden tespit edip sınırlanmazsa filyasyonda zaaf yaratır. Aile hekimliği mesela İngiltere'de de, Hollanda'da da var, ama böyle değil. Yani o aile hekimiyle entegre çalışan mahalle ebesi, ziyaretçi hemşiresi/ halk sağlığı hemşiresi denen bir insan var. Olağan dönemlerde

gebe takibi yapıyor, çocukları, kronik hastaları ziyaret ediyor, o ülkenin en önemli sağlık sorunları ne ise ona yönelik işler yapıyor. Böyle bir desteğin olmaması aile hekimliğinde çok anlaşılabilir bir şey değil. Sonuçta nasıl örgütlenirseniz örgütlenin birinci basamağın topluma dayalı olması lazım. Topluma dayalı derken neyi kastediyorum; bir coğrafi bölgede, o bölgede yaşayan insanlarla son derece yakın, geçmişten gelen bir ilişkisi olan; mahalleyi, köyü ya da sokakları tanıyan, tanınan ve dolayısıyla güvenilen sağlık elemanlarının olması lazım. Filyasyonu bunun üzerine oturtursanız iş daha kolay oluyor.

Genel olarak dünya ve Türkiye pandemilere hazırlıklı mıydı?

Bu hazırlık lafı en azından 20 yıldır ortada dolaşıyor; SARS salgınından beri. O dünyanın başka yerlerine yayılmadı ama Asya'yı, Asya-Pasifik Bölgesi'ni çok etkiledi. Ondan sonra MERS salgını oldu. Arada Ebola salgınları oldu. Batı Afrika'da, Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde vs. Sürekli

* Dr., Hekim Sözü Yayın Kurulu üyesi

genişliyor insan toplulukları. Sürekli yabancı hayvanların alanına giriyoruz. Ve arayüzler yaratıyoruz. İkincisi tabii endüstriyel hayvancılık çok yaygınlaşıyor. Endüstriyel hayvancılıkta sıkışık koşullarda çok sayıda hayvan yaşıyor bir arada. Onlar da şahane bir arayüz oluşturuyorlar. Bu arayüzler insana bulaşabilir hale getiriyor virüsü. Artı bir de bunun üstüne çok global bir dünyada yaşıyoruz. Çıkıyorsunuz Çin'den 12-16 saat içerisinde Avrupa'dasınız.

Bir pandemi bekleniyordu. Ve teorik olarak bütün ülkelerin pandemi hazırlık planı vardı. Üstelik sık sık da değerlendiriliyordu hangi ülkeler pandemiye hazır, hangileri değil diye. İşin komiği, 2019'un sonunda yayımlanmış olan göstergelerde Amerika ve Batı Avrupa en üst sıralardaydılar. Teorik olarak pandemiye çok hazırıldılar. Ama hiç de öyle yaşamadılar. Bu pandemiye cevabın etkinliğini sağlayan politik liderlik oldu. Yani bir ülkenin politik liderliği ne kadar uyanıksa ve salgını ne kadar önemsediyse o kadar başarılı oldu o ülke, o ülkeler. Mesela Birleşik Krallık'taki politik liderlik gayet başarısızdı. Ciddiye almadılar, salladılar, bir sürü hata yaptılar. Çok yüksek vaka ve ölüm sayıları yaşadılar ama sonrasında bu yanlış liderliğe karşı kurumlar daha aktif biçimde devreye girdi. Akademinin, halk sağlığı örgütlerinin gücü etkili oldu. Sonuçta hükümeti hizaya getirdiler diyeceğim. Başlangıçta Boris Johnson hükümeti saçmaladı, yalpaladı, bir sürü hata yaptı ama bir noktadan sonra teslim oldu ve teslim olduğunda da zaten kuvvetli bir cevap hazır. Kuvvetli mekanizmalar vardı; oradaki bilim kurulunun başından beri ağırlığı vardı. Yani hükümetten farklı bir şeyler söyleyebiliyorlar; bütün tartışmalarını açıkça kamuoyuna yansıtıyorlardı. Sonuçta zayıf, öngörüsüz bir politik liderliğe rağmen İngiltere toparlayabildi. Ama Amerika'da durum pek parlak değil. Şahane aşı yaptılar falan ama aşıda da gelip duvara dayandılar. Buradan ötesine gidemeyecekler. Çünkü çok yaygın aşı karşıtlığı var. Diğer halk sağlığı tedbirlerini de alamıyorlar. Ülkenin kültürel politik ve idari yapısından dolayı zaafı var.

Diğer ülkeler, hem politik liderliği hem de kurumları zayıf ülkeler, Brezilya, Hindistan ve biz çok kötü bir yerdeyiz. Çünkü hem yönetimde bir öngörüsüzlük var hem de maalesef demokratik yapılar, kurumlar güçlü değil. Tek istisnası belki Almanya. Almanya'da Merkel bu işi çok çabuk kavradı. Çok erken davrandı. Bir sürü fonlar ayırdı. Orada da problem federal yapıydı. Hükümetin aldığı kararları eyaletlerin kendilerine göre yorumlaması birçoğunun uygun kararlar almasını engelledi. Ama sonuçta ona da demokratik bir çözüm buldular. Salgın yönetiminde federal hükümetin aldığı kararlar geçerli olacak ve bütün eyaletler buna uymak zorunda dediler. İkinci handikapları da Avrupa Birliği'nde oldukları için sınırlarını kontrol edemiyorlar. Bu iki handikap yüzünden Almanya aslında en baştan iyi kontrol edebilecekken zorlandı. Bir sürü şeye, mesela yaygın test yapmaya, iyi fiyasyon ekibi kurmaya vs. çok erken başladılar. Merkel gerçekleri bütün acılığıyla söyledi halkına.

Onun dışında Asya-Pasifik'tekiler zaman zaman sıkıntı çekiyor olmalarına ve son bir ayda mutant virüsler yaygınlaşınca hepsinde vaka sayıları artmasına rağmen, bir şekilde yeniden kontrol altına almayı başarabildiler. Çünkü en üst otoritenin, yani ülkedeki iktidarın en üst katmanının bu konuda büyük bir kararlılığı var. Çok net söylüyorlar; bizim önceliğimiz salgını kontrol etmek diyorlar ve buna uygun davranıyorlar. Güney Kore başbakanı BBC'ye konuştu. Sözüne şöyle başladı: "Biz salgını kontrol etmezsek ekonomimizin düzelmeyeceğini biliyorduk. Onun için salgın bizim için öncelikti". Vietnam mesela... Bizden daha fakir bir ülke, yani altyapısı daha zayıf. Buna rağmen 2020'nin Ocak ayında bir acil salgın yönetimi kurdular. O komitede bilim insanları, komitenin başında da Komünist Parti Genel Sekreteri vardı. Her gün toplantı yaptılar ve hala yapıyorlar. Ciddiye almak, bunun önemli bir sorun olduğunu kavramak, kaynaklarını da ona göre ayırmak... Şimdi bizde kaynak yok deniyor. Bu öncelik meselesi, başka şeylere kaynak bulunuyor. Öncelik verersen salgın için de kaynak bulursun.

Sağlık sistemimizin hazırlıksızlığı ile birlikte aldığımız tıp eğitiminin ve hatta psikolojimizin böylesi büyük bir pandemiye hazır olup olmadığı konusunda fikriniz nedir?

Bulaşıcı hastalığın çok temel kavramlarının bile iyi bilinmediğini gözlemledim ve çok da üzüldüm. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) pandemi olacak diye 20 yıldır bağıyor aslında. Bunun ön provası olabilecek şeyleri de, H1N1 salgını gibi, yaşadık. Tüm hazırlıksızlığımıza rağmen yine de Türkiye'nin ilk dönem yani geçen sene Mart, Nisan ve Mayıs aylarında, iyi bir cevap verdiğini düşünüyorum. Daha hafta sonu yasakları başlamadan önce, Mart ayının sonundan Nisan başına kadar Türkiye'deki hareketliliğin çok kısıtlı olduğunu gördüm. O analizlere baktığımda, o sırada tam kapanma kararı almış olan İtalya ve Fransa'dan daha yüksekti Türkiye'deki evde kalma oranı. Yani halk uyum gösterdi.

İkincisi sağlık çalışanları. Tabi çok gergin bir dönem; hastalığın ne olduğunu bilmiyorsunuz, nasıl tedavi edeceğinizi bilmiyorsunuz. Bütün arkadaşlar becerebildikleri kadar İtalya ile Çin'le konuşup oradaki hekimlerden bir şeyler öğrenmeye çalışıyorlardı. Büyük bir gayret vardı ve o ilk dalgayı biz iyi atlattık aslında. Hükümet de orada bir pozitif hak ediyor. Yani bir sürü başka hata yaptı ama toplantıları ve birçok şeyi erken kapattı görece. Biz Mart'ın ikinci-üçüncü yarısı gibi Avrupa'yla aynı zamanda kapattık. Biz onlardan bir-iki hafta geriden geliyorduk, ama aynı anda kapatınca bu bir avantaj sağladı. Halk da geri çekilince, herkes biraz evine kapanınca birinci dalgayı nispeten az ölümle atlattık. Ama devamında hiçbir şekilde ciddiye alınmadı salgın. En kötü şey geçen yaz yaşandı; Haziran ayından itibaren salgın yokmuş gibi farz edildi. Hepsi de turizm belasınaydı. Turizm ülkesi Tayland 15 aydır kapıdan giren herkese 14 gün karantina uyguluyor, evde de değil kurumda. Onların turizmi, otelleri yok mu, orada turizmde insanlar çalışmıyor mu? Hele bu yaz, ortalık varyant kaynakıyor. Vatandaşını eve kapatmışsın, Hindistan'dan gelen turisti alıyorsun, otelde yatırıyorsun, adam on gün geziyor, virüs arıtma

merkezi olarak İstanbul'u kullanıyor. Sonra İngiltere'ye gidiyor, orada karantinadan kurtuluyor. Nasıl bir şey bu, nasıl bir aymazlık? Cumhurbaşkanı'nın söylediği şey şu -kanım dondu dinleyince- "Turizmi ve ticareti canlandırmak için fedakârlık etmemiz lazım". Yani öncelik derken bunu söylüyorum işte, bu sakat bir öncelik, bu hayali bir öncelik üstelik. İstediginiz kadar öncelik olarak koyun, turizm canlanmayacak.

Yıllarca uluslararası sağlık kuruluşlarında yer aldınız. DSÖ başta olmak üzere uluslararası sağlık kuruluşlarının bu süreçte karnesi sizce nasıldı?

DSÖ'de çalıştım ve şahane bir yer olmadığını biliyorum. İçinde bir sürü politik kavganın olduğunu, işlerin yavaş yürüdüğünü, korkunç bir bürokrasisi olduğunu biliyorum. Hükümetler DSÖ'nün patronudur. DSÖ tavsiye verir, hükümetler buna isterlerse uyarlar istemezlerse uymazlar. DSÖ başkanı Tedros, 100 küsur ülkenin oyuyla seçildi. Adam eğer bir dönem daha seçilecekse, herkesi memnun edemese de hiçbir hükümeti suçlamaması lazım. Hele güçlü ülkeler Amerika, İskandinav ülkeleri, İngiltere gibi ülkeler çok para veriyorlar. O paraya da ihtiyacı var DSÖ'nün. İkincisi yine oy yüzünden. Mesela Çin'in çok etkisi vardır. Tabii ki Çin'le iyi geçinecek. Tabii ki bazı Afrika ülkeleri ile iyi geçinecek.

Yalan söyleyenin, vaka gizleyenin mesela bir şekilde bir yaptırım olması gerekir normalde, çünkü onun bedelini herkes ödüyor ama dediğim gibi Birleşmiş Milletler sistemi içinde çok zor bu. Görüyorsunuz İsrail gidiyor Gazze'yi bombalıyor. Ne oluyor? Hiçbir şey olmuyor, bir de böyle bir dünyada yaşıyoruz, yani hiç bir şey adil değil. Hiçbir konuda doğru düzgün bir uluslararası ittifak, dayanışma vs. olmuyor.

DSÖ'yü pandemi başından beri izliyorum majör bir hata yaptıklarını düşünmüyorum. Uzun süre, yani neredeyse Ocak ayının sonuna kadar Çin'den net bir bilgi gelmedi. Bu insandan insana bulaşıyor mu? Tamam, hayvandan insana bulaşmış olabilir, canlı hayvan

pazarı kapatıldı; ama insandan insana bulaşma konusunda tam bilgi gelmedi. Tedros kendisi gitti Çin'e bir heyetle birlikte. Zaten döndükten sonra hızla yeniden çağırdı grubu. Pandemi ilanına karar veren de DSÖ'nün kendisi değil. Bir uzmanlar grubu, yani yine DSÖ'nün bir araya getirdiği bir uzmanlar grubu. Onlar eldeki veriye bakıyorlar, bazı kriterler uyguluyorlar ve bu pandemidir ya da değildir diye karar veriyorlar. Oradaki uzmanlar fikir birliğine varamadılar. Bekleyelim, görelim dediler. Bunu demelerinin bir nedeni de, daha önce biliyorsunuz, "H1N1'de gereksiz alarm verdin, bizi lüzumsuz yere masrafa soktun" falan diye çok eleştirildi DSÖ. O grubun içindeki insanlardan birkaçının aşı endüstrisiyle bağlantısı olduğu dedikodusu yayıldı. Ne kadar doğru bilmiyorum ama bu uluslararası belgelere bile girdi. Biraz da işte o geçmişteki eleştirilerden dolayı eli titremiş olabilir uzman kurulundakilerin. Ama elleri titremeseydi bile, yani eldeki bilgilerle bunu ilan edebilecekleri en erken vakit 22 Ocak. Ne kadar gecikti? 31 Ocak'a kadar. Dokuz gün. Dokuz günde çok acayip şeyler mi yapacaktı Batı ülkeleri? Ondan sonra kim ne tedbir aldı? Sıfır... Sonrasında Nisan ayında patlayınca dönüp günah keçisi aradılar. Esas Batı Avrupa ve Amerika'nın gösterdiği paralizi vahim. Herhalde kendilerine çok güvendiler. İkincisi bence esas olan "ekonominin çarkları dönsün" konusuna kafayı taktılar. Bu salgının kontrol edilememesinin en önemli nedeni bence ekonominin çarkları dönsün mentalitesi.

Mars'a seyahat edilebilen bir çağda yüzlerce ülkenin Covid-19 karşısındaki çaresizliği nasıl açıklanabilir?

Ben pandeminin birinci yılında Yetkin Report'ta bir yazı yazdım durumu özetleyen. Onun başlığı şuydu: "Bilimsel başarı, politik iflas". Pandeminin özeti budur. Bilim eksik değil. Tabii ki halen çok etkin bir tedavi de keşfedilmiş değil ama size şunu söyleyeyim bildiğimiz şeylerle biz bu salgını sıfırlayabilirdik. Yani bakınız Yeni Zelanda'ya. Hepimiz Yeni Zelanda'nın yaptığını yapsaydık şu anda gayet rahat yaşıyorduk.

Yani kontrol altına almak mümkün-dür diyorsunuz.

Evet. Dünyanın yarısı ya da üçte biri yanlış politikalar izlediği için, yanlış öncelikler belirlediği için, ödevini düzgün yapmış ülkelerin de başı beladan kurtulmuyor. Yani onlar da sürekli karantinayla sınırlarını kontrol etmeye çalışıyorlar. Ne kadar çalışsalar da zaman zaman dışarıdan virüs giriyor. Yeniden patlamalar oluyor. Vietnam'ın, Tayland'ın yakında yaşadığı tablo bu. 30-40 ülke hiçbir şekilde ödevlerini düzgün yapmadıkları için biz bu salgının önünü alamıyoruz.

Salgında bu politika sermayenin çıkarını mı önceliyor?

İnsanlar bizim ekmeğimiz falan diyor... Aslında sizin ekmeğiniz değil, o çarklar dönünce başkalarının cebi doluyor. Oysa ekmeği karşılamak çok kolay.

Kaldı ki pandemi kontrol altına alınmadığı sürece ekme ve iş meselesi daha da zorlaşıyor.

Türkiye'de bakın 65 yaşın üzerindeki bir insan geçen seneden beri kaç gününü kaybetti. Bütün bu kayba rağmen o insanların sağlıkları kalıcı olarak bozuldu ve de tünelin ucunda ışık görünmüyor, daha kötü bir yere gidiyoruz her seferinde.

Aşılama dünyada ve ülkemizde durum nedir? "Küresel aşı savaşları" olarak yazılarınızda tanımladığınız kavga nasıl sonuçlanacak?

Aşı konusunda ben biraz reaksiyonerim. Sadece aşı ile kontrol edemezsiniz. Sağlık Bakanı'nın doğruyu söylemediği daha Aralık ayında belliydi. Çünkü dünyada ne kadar aşı üretileceğini, bütün firmalar üretim tahminlerini verdiler. Financial Times bunları yayımladı. Yayımlananlara bakıyorsunuz Sinovac 300 milyon üretecek, nasıl 100 milyonunu size verecek? Brezilya ile anlaşmış. Brezilya 200 milyon nüfuslu, Endonezya ile anlaşmış 300 milyon nüfuslu. Bunun doğru olmadığı o gün bile belliydi. Şunu da anlamamız lazım bütün dünyada aşı kıt ve bencillik yapmanın âlemi yok. Bize çok aşı yapilsın demek bugün Sudan'a hiç aşı yapılmasın demek. Aşı ile kontrol etmeniz mümkün değil, diğer tedbirleri de uygulamanız lazım.

Salgınların yarattığı bu atmosferden de yararlanarak aşıda patent eleştirisini insan ve yaşam odaklı bir yaklaşımla pozitif ve sonuç alıcı bir tartışmaya nasıl dönüştürebiliriz?

DSÖ uğraşiyor. Sınır Tanımayan Doktorlar, başka savunucu gruplar var bu konuda uluslararası alanda çalışan. Aşının bulunması bir şey ifade etmiyor. Üretim kapasitesi sınırlı, 90'larda IMF ve Dünya Bankası politikalarıyla bizim gibi orta gelir grubundaki bir çok ülkede aşı üretimi kapatıldı. Çünkü bize gelip akıldanelik ettiler; ithal ederseniz daha karlı olursunuz dediler. ANAP Hükümeti zamanında başladı bu. Refik Saydam'a para vermemeye başladı. Modernize edilmedi oradaki tesisler. 2010'lara gelindiğinde de kapatıldı. Aynı hikâye Kolombiya'da, Mısır'da, Latin Amerika'da bir sürü ülkede oldu. Bu bir küresel politika. Ne kadar zararlı olduğunu şimdi herkes yavaş yavaş idrak etmeye başladı. Üretimi artırmak istiyorsak hızlı bir şekilde bu atıl kapasiteleri ya da yarı kapasiteleri diyeyim canlandırmamız lazım. Ve bu kapasite var aslında Türkiye'de.

Fikri mülkiyet hakları sadece patent değil. Diyor ki DSÖ başından beri, bunu açın. Bir ortak havuz kurdular. Yani aşı, tanı, tedavi ile ilgili bütün bilgileri burada toplayalım, hiçbiri de patent altında olmasın dediler. Ama tabii kimse uymadı. DSÖ'nün önerdiği her bölgede, Asya Pasifik'te, Güney Doğu Asya'da, Ortadoğu'da, Latin Amerika'da çeşitli merkezler "kuralım buralarda üretim yapalım", dediler. Ama bunun önünde patent bir engel. Şimdi ilaç şirketleri demagojisi yapıyorlar, bilim insanları da buna dâhil oluyor, hiç yakıştıramıyorum. Efendim zaten üretmezler, diyorlar. Üretmezler ise üretmezler. Verin patenti bir şey olmaz; bu kadar zor bir şeyse kimse üretmez. Mesela Uğur Şahin'den şunu demesini beklerdim: "Gideceğim", atıyorum işte "Kolombiya'daki fabrikanın kurulmasına yardımcı olacağım, birkaç ülkede bunun üretilmesi için de 'know how' kuracağım, teknolojiyi o ülkelere uyarlamak için çaba harcayacağım". Bir bilim insanının böyle bir şey demesini beklerdim.

Bu röportaj Nuriye Ortaylı ile online olarak gerçekleştirilen görüşmenin kısaltılmış halidir. İstanbul Tabip Odası YouTube kanalındaki video röportajın tamamına QR kodu telefonunuza taratarak erişebilirsiniz.

Aşı, patentin kalkması her şeyi çözmeyecek tabii, hiçbirimiz hayal görmüyoruz ama bir engeli kaldıracak. Kaldı ki DSÖ'nün şöyle bir insiyatifi var. Şimdi ilan da etti. Orta gelir grubu ve alt gelir grubundaki ülkelere sanayiciler, üreticiler eğer aşı üretmek istiyorlarsa, onlara maddi destek verecek, "know how" öğretecek ve personeli eğitecek. DSÖ'nün iyi yaptığı şeylerden biri de bu.

10-12 ay içinde üretim olabilir birçok ülkede. Bu da aşı üretim miktarını hiç olmazsa 2022 yılı içinde dünya ihtiyacını karşılayacak bir hale getirebilir. Bu patent baskısı olunca, Pfizer, BionTech, Moderna, kendileri de gayret edecekler üretimlerini artırmak için. Öyle bir doyum noktası vardır, o noktada fazla üretmek değil biraz daha pahalıya satmak daha karlıdır. Yani şirketlerin eline kalırsak böyle şeylere de maruz kalabileceğiz. Onun için ne

kadar çok çeşit olursa ve ne kadar çok yerde üretilirse o kadar iyi.

Patenti elinde tutanlara karşı da demokratik baskı gücünü oluşturabilir miyiz?

Kesinlikle. Uluslararası alanda var böyle hak savunucuları. Uğur Şahin patent işe yaramayacakmış deyince bizde herkesin süngüsü düşüyor. Hâlbuki orada bu işte uzmanlaşmış bir sürü STK var. Öyle her söylenene, her atılan oltaya gelmiyorlar. İşin aslını biliyorlar, takip ediyorlar, kulis yapıyorlar. Mesela Melinda Gates'i ikna ettiler. Amerikan hükümeti gardını düşürünce o sizin önünüze büyük bir yol, alan açıyor. Yani bütün bu alanı ve ilişkileri iyi bilen, iyi okuyan hak örgütlerinin önemi büyük.

Kötü yönetimleri değiştirme, eradikasyon çabamız sürecektir ama COVID-19'u yenebilecek miyiz?

Yenebiliriz tabii. İşin başında sıkı tutsaydık çok daha kolay yenecektik dünya olarak. İnsan "olmasın" istiyor. Ama aptallığın maalesef hep bir karşılığı oluyor. Sonuçta hiçbir salgın sonsuza dek kalmaz. Bilim, teknoloji, yöntem vs. konusunda aslında insanlık belli bir noktaya gelmiş durumda. 10 günde etmen izole edildi, 24 saat içinde bütün dünya ile paylaşıldı. 48 saat sonra 10 bin kilometre ötede iki laboratuvar tanı testi geliştirdi falan. Gençliğimde birileri bunu anlatsaydı "science fiction" diye dinlerdik. Dolayısıyla salgını yeneceğiz. Mesele şu; ne kadar az kayıpla yeneceğiz. Bütün bu adaletsizlik çok incitici. Yani salgının yükünü çekmekteyiz ama tedaviye, aşıya ulaşmakta zorluk yaşıyorsunuz. İnsanlar torunlarına bile anlatacaklar bunları. Onun için insan diliyor ki daha eşit bir dünya, daha eşit bir ülke olsun. Birlikte paylaşaydık bu zorlukları; mesela gerçekten 15-20 gün kapansaydık geçen Nisan'da, ondan sonra da yazın turizmde vazgeçerek ve turizmcileri destekleyerek, toplum olarak onların yükünü paylaşarak... Böyle yapsaydık çocuklarımız okulda olurdu. Şu anda kaybettiğimiz bir sürü insan yaşıyor olurdu. Hayatımız da çok daha katlanılır, çok daha neşeli olabilirdi. Ama işte akıllı olmayınca bunlar olmuyor.